

VALORIFICAREA LEXICOLOGICĂ ȘI LEXICOGRAFICĂ A RELAȚIILOR SEMANTICE

I. Relațiile semantice, în mod particular sinonimia și antonimia, au fost discutate detaliat în lingvistica românească mai ales din punct de vedere sincron și structural, urmărindu-se, prin analiza componentială, contextuală și stilistică, definirea, condițiile de realizare și de actualizare, principalele tipuri, relația cu referentul, relația cu polisemia și cu alte fenomene conexe, efectele stilistice etc. De asemenea, au fost studiate și prezentate detaliat omonimia și paronimia, cu particulară atenție asupra tipurilor, asupra surselor și asupra relației cu normele limbii literare [1]. În comunicarea de față, vom pune accentul pe componenta etimologică a relațiilor semantice și, din această perspectivă, pe valorificarea lexicografică a acestora. De aceea, vom lua în considerare numai relațiile semantice realizate la nivelul vocabularului.

II. În sens larg, sinonimia lexicală este relația semantică stabilită între cuvinte identice sau apropiate ca sens și care exprimă aceeași noțiune într-o situație concretă de comunicare, inclusiv atunci când sunt neglijate eventuale diferențe de ordin cronologic, spațial și stilistico-funcțional. În sens restrâns și ideal, sinonimia lexicală este reprezentată de identitatea referențială probată prin substituție la nivel sincron, sintopic, sinstratic și sinfazic.

II.1. Ca orice fenomen lingvistic dinamic, sinonimia poate să fie urmărită și diacronic [2], diatopic, diastratic și diafazic. Relațiile sinonimice se stabilesc între sensurile a doi sau mai mulți termeni pentru o perioadă delimitată de timp, într-un anumit context spațial, în vorbirea unuia sau mai multor indivizi. O relație sinonimică este reală și funcțională atât cât este posibilă substituția termenilor fără alterarea sensului contextului. Dacă are loc o schimbare de substanță la nivelul sensului pe baza căruia se realizează un raport de sinonimie, cuvintele considerate până atunci sinonime își pot pierde total această calitate sau o transferă la un nivel secundar, relația în sine rămânând pasibilă de o nouă reactualizare. Privită astfel, sinonimia este, pe de o parte, un raport activ, real și natural și, pe de altă parte, un raport pasiv, posibil și voluntar. Dintre cuvintele între care au existat sau există încă relații de sinonimie, un grad mai mare de complexitate au: a) cele provenite din surse externe care presupun, la origine, un etimon unic, indirect sau îndepărtat, și b) cele care provin, prin împrumut, din aceeași familie etimologică.

II.2. Sinonimele etimologice se stabilesc între cuvinte moștenite, între cuvinte moștenite și împrumutate, între cuvinte împrumutate, între cuvinte împrumutate și calchiate, între cuvinte calchiate sau în interiorul seriilor mixte. Spre exemplu, **fact**, s.n. (< lat. factum) și **factă**, s.f. (< lat. facta, pl. lui factum) sunt sinonime etimologice parțiale, având următoarele sensuri comune: „acțiune, act, lucru, operă; eveniment, întâmplare; facere, creare; realitate”. Dubletul este remarcabil prin cumulul de relații semantice: datorită originii unice, componentele au aceleași sensuri, deci sunt sinonime; sunt cvasiidentice ca formă, deci sunt și paronime; în sfârșit, au forme identice de plural, **fact** care a facilitat, suplimentar, suprapunerea lor semantică, deci sunt și omonime parțiale. Un alt exemplu este al sinonimelor parțiale **miază**, s.f. (< lat. media) și **miez**, s.n. (< lat. medium), al cărui sens comun este „mijloc (al zilei sau al nopții)”: „**miezul zilei**” înseamnă „ziua la miază mare”.

II.3. Din seria sinonimelor moștenite și împrumutate din același etimon, menționăm câteva cunoscute exemple:

altar, s.n. (< lat. altarium) și *oltar*, s.n. (din slavon. *olstarb*, *oltarъ*), *bășică*, s.f. (< lat. *ves/sfica*) și *vezică*, s.f. (din lat. *vesica*), *cheag*, s.n. (< lat. **clagum*) și *coagul*, s.m. (din lat. *coagulum*, fr. *coagulum*), *cunună*,

s.f. (< lat. corona) și coroană, s.f. (din lat. corona, it. corona, magh. korona, ngr. κορώνη, κορώνα, pol. korona), drept, -ă, adj. (< lat. directus, -a) și direct, -ă, adj. (din fr. direct, lat. directus) etc.

Modalitățile diferite de pătrundere și de evoluție în limbă (moștenirea și evoluția pe cale orală și populară, respectiv împrumutul, mai vechi sau neologic, pe cale cultă) au făcut ca dubletele citate să circule ca sinonime și ca paronime (**altar** și **oltar**, ca și **gint** și **gintă**, **înjura** și **injuria**, **păgân** și **pogan**, **putred** și **putrid** etc.), dar nu și ca omonime, fapt firesc în condițiile unor etimoane directe diferite. De altfel, simultaneitatea unei relații de sinonimie și omonimie în cazul de mai sus pare a fi imposibilă din rațiuni ce nu necesită, în mod particular, explicații.

II.4. Sinonimele rezultate prin împrumutul din câte una sau mai multe surse directe care presupun, la origine, același etimon indirect, sunt pe cât de numeroase, pe atât de diverse ca tipologie. Am selectat spre discuție acele sinonime care să fie, în măsura posibilului, totale:

blasfem și blasfemie, catran și gudron, cireadă și ciurdă, consuetudine și cutumă, cristal și cleștar, dragoman și tergiman, jargon și gerg, leal și loial, mesă și misă, pal și palid, pelerin și peregrin, porfiră și purpură, prostituată și prostitută, satan și șeitan, trubadur și truver etc.

După cum se poate vedea, unele dintre sinonimele citate sunt, în același timp, și paronime etimologice. Chiar dacă, spre exemplu, la nivelul limbii actuale, nu este o concurență reală între jargon și gerg, cel de-al doilea fiind considerat "învechit", cele două cuvinte, cu absolut același sens, au pătruns și au circulat în aproximativ aceeași perioadă, până când primul a devenit termenul dominant și, la un moment dat, unic. Un caz particular privește dubletul învechit și regional **prebendă**, s.f. "venitul fix acordat unui preot catolic, mai ales unui canonic" (din lat. praebenda) și **premândă**, s.f. "retribuție în alimente dată lucrătorilor agricoli; merinde; recoltă; (Prin apropiere de prebendă) venitul unui catolic" (din magh. prémonda, prémonda, cf. lat. praebenda), care au devenit sinonime – e adevărat, impropriu – prin preluarea de către cel de-al doilea a sensului primului component. Astfel, cvasiidentitatea formală motivată originar produce accidental apropieri semantice care transformă paronimele în sinonime etimologice.

II.5. O problemă importantă în privința sinonimelor etimologice cu origine multiplă este delimitarea lor de variantele etimologice. Proveniența din două sau mai multe surse directe foarte asemănătoare ca formă și, de asemenea, posibilitatea adaptării diferite a unui singur etimon extern fac posibilă circulația unor unități (relativ) apropiate din punct de vedere formal și semantic. Formele respective au pătruns și au circulat inițial ca niște cuvinte de sine stătătoare, cu origini imediate diferite și cu același sens, așadar ca niște sinonime și paronime etimologice. În condițiile unei circulații relativ egale și dacă identitatea lor semantică se menține, limba literară a optat – mai mult sau mai puțin justificabil – pentru una dintre formele paronimice, cealaltă fiind considerată variantă secundară. Dacă însă intervin argumente suplimentare de diferențiere (inclusiv în limbaje diferite, îmbogățire semantică a unuia dintre termeni, în completarea sensului comun, plasarea fiecăruia într-un spațiu sau într-un stil particular etc.), conștiința identității originare se atenuează (uneori până la dispariție), fapt care determină "revenirea" la statutul de unități lexicale distincte.

II.6. Sinonimele obținute prin împrumut și prin calc lexical de structură morfematică sunt reprezentative începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea, așadar privesc epoca de reconfigurare structurală, de îmbogățire și de modernizare a lexicului literar românesc după model latin și romanic. Astfel, erau atestate lexicografic și circulau în limba literară perechi sinonimice și, unele dintre ele, paronimice, de tipul:

angular și unghiular, celest și ceresc, consentiment și consimțământ, destructor și distrugător, devoala și dezoală, extingător și stingător, jurnal și ziar, mediator și mijlocitor, presentiment și presimțământ, prezident și președinte, resentment și resimțământ, resigna și resemna, rezidență și reședință, sentiment și simțământ, serenitate și seninătate, signal și semnal, triangular și triunghiular etc.,

în care cel de-al doilea cuvânt reprezintă traducerea sau adaptarea etimonului cu ajutorul sau după modelul echivalentelor moștenite. În aceeași perioadă, erau în variație liberă dublete sinonimice ca :

afirma și întări, avansa și înainta, coabita și conlocui, colabura și conlucra, consacra și consfinți, descendent și coborâtor, independentă și neatârnat, infinit și nemărginit, influența și înrâuri, inoportun și neoportun, inuman și neomenos, irealizabil și nerealizabil, parloar și vorbitor, precursor și premergător, prepara și pregăti, progres și propășire, subteran și subpământean, tombal și mormântal, vaporoși și aburoși etc.,

în care cel de-al doilea cuvânt reprezintă traducerea etimonului prin intermediul unor componente morfematice sinonimice cu alte origini decât cele din structura etimonului. Sunt situații în care, eventual alături de un împrumut, circulau sau, în unele cazuri, mai circulă în concurență două sinonime obținute, ambele, prin calc de structură:

confunda și contopi, întrevădea și întrezări, suprapune și superpune, supraveghea și surveghea etc. [3]

II.7. Sinonimele care provin, prin împrumut, din aceeași familie etimologică, aparținând aceleiași limbi sau unor limbi diferite, sunt, de asemenea, extrem de numeroase și au intrat în limbă în aceeași perioadă de modernizare și de restructurare latino-romanică:

abnega și denega, adjunct și adjutant, amenda și emenda, ardoare și ardentă, asentiment și consentiment, cefalee și cefalalgie, consulent și consultant, contestant și contestatar, declamativ și declamator, dejecție și ejecție, demoazelă și madmoazelă, demoniac și demonic, depila și epila, detergent și deterșiv, dilatant și dilatat, diluvial și diluvian, dimorfie și dimorfism, diplomatic și diplomat, directiv și direcțional, disjunct și disjunctiv, distinct și distinctiv, distructiv și distructor, diurn și diurnal, dogmatic și dogmatist, dramaturg și dramaturg, ductibil și ductil, echitate și egalitate, ecleziast și ecleziastic, edematic și edematos, edifica și edifica, educativ și educator, eficacitate și eficiență, egala și egaliza, elefant și elefantin, elipsoid și elipsoidal, entuziast și entuziastic, epicureu și epicurian, epidermic și epidermoidal, erotoman și erotomaniac, european și european, excitator și excitant, expansibil și expansiv, expectant și expectativ, exploziv și explozibil, exponent și expozant, fantast și fantastic, feudalitate și feudalism, feudatar și feudal, fiziolog și fiziologist, fizionom și fizionomist, indiferentism și indiferență, interlocutor și conlocutor, intern și intestin, interpelant și interpelator, justificativ și justificator, lascivie și lascivitate, legislativ și legislator, locandist, locandar și locandier, locomotiv și locomotor, lornietă și lornion, mahomedanism și mahometism, marin și maritim, maxim și maximal, medial și median, medical și medicinal, medicamentos și medicinal, mineralog și mineralogist, minim și minimal, miopie și miopism, misticism și misticitate, mobilă și mobilier, monosilab și unisilab, narcotism și narcoză, necromancian și necromant, nobilitate și noblețe, nocturn și nocturnal, notoric și notoriu, obstetric și obstetrical, odorant, odorifer și odoriferant, onomastică și onomatologie, onorar și onorific, opozant și opozant, orfan și orfelin, paralizie și paralizație, pauperism și paupertate, pedanterie și pedantism, pedantesc și pedant, pediculat și pedunculat, pensionar și pensionist, persan și persic, perversitate și perversiune, pestifer și pestilential, plebeian și plebeu, provizoric și provizoriu, provocant și provocator, pudicitate, pudiciție și pudoare, rectificativ și rectificator, regulatețe și regularitate, repartira și repartiza, sangvin și sangvinic, semit și semitic, senzualism și senzualitate, serată și soarea, servilism și servilitate, servitudine și servitute, solvabilitate și solvență, soporativ și soporific, stupefacție și stupeoare, sudorifer și sudorific, tolerantism și toleranță, transvers și transversal, trompet și trompetist, tubular și tubulos, uzaj și uzanță, vaccinal și vaccinic, vagabond și vagant, vaporăție și vaporizație, vascular și vasculos, venerian și veneric, voma și vomita, zoolog și zoologist etc.

II.8. Unul dintre procedeele interne de obținere a sinonimelor este contaminația între două cuvinte cu același sens. Realizată preponderent la nivel popular, contaminația sinonimică reprezintă suprapunerea involuntară în mintea vorbitorilor a două sinonime, care are ca rezultat crearea unui al treilea, cu o formă hibridă, de regulă mai expresivă. Acesta poate avea șansa de a se impune alături de primele două sau să rămână o creație internă efemeră. Astfel,

azvârli, s.f. < arunca + zvârli, castroală, s.f. < castron + oală, ciuturugă, s.f. < ciot + buturugă, clăpiță, s.f. < clăie + căpiță, cucuviță, s.f. < cucuvea + bufniță, debitorie, s.f. < debit + datorie, fleanță, s.f. < fleandură + zdreanță, ivor, s.n. < ivăr + zăvor, împopoțona, vb. < împopoța + împoțona, înfurios, adj. < înfuriat + furios, nătăfleț, adj. < nătărau + fleț, nătănt, adj. < nătăng + tănt, nițicuș, adv. < nițică + nițeluș, otomanlâu, s.m. < otoman + osmanlâu, sumeca, vb. < sumete + sufleca, sumeteca, vb. < sumete +

sumeca, văina, vb. < văita + căina, zăbăuc, adj. < zăpăcit + năuc, hăbăuc, zdrumica, vb. < zdrobi + dumica, zgâlțâna, vb. < zgâlțâi + hățâna etc. [4].

Dintre procedeele derivate, cel mai interesant rămâne substituția de sufixe, întâlnită, deopotrivă, și la nivel popular, și la nivel cult:

ajutori și ajutora, băiețel și băiețuș, brotac și brotan, buimac și buimatic, chiloțel și chiloțuș, nevăstuică și nevăstoaică, ostropel și ostropior, prostălău și prostolan, tăntălău și tăntălache etc. [5]; arhaicitate și arhaicitate, etanșa și etanșeiza, exactitețe și exactitate, lacedemonian și lacedemonez, neologic și neologic, profilactic și profilactiv, renașcentist și renașcentin etc.

De regulă, adăugarea unui sufix la o bază pentru obținerea unui sinonim are caracter tautologic și se întâlnește mai ales în argou (vezi **amărât și amărăștean, jupân și jupânar, prieten și pr/ietenar, străin și străinar, străinez** etc.) [6], dar și în limbajul standard (**colocvial și colocvialic, cuban și cubanez, pedichiur și pedichiurist**). Interesante sunt și modelele derivate în **-(i)a/-iza, -ifia/-ifica**, care, în unele situații, au dat naștere la dublete și triplete verbale sinonimice de tipul **adjectiva și adjectiviza, etanșa și etanșeiza, idioti și idiotiza, opacia și opaciza semnala, și semnaliza, salaria și salariza, substantiva, substantiviza și substantifica** etc. Vezi și perechi de sinonime derivate alcătuite dintr-un împrumut și un derivat progresiv de la baza derivativă a împrumutului, la rândul ei împrumutată (**concretețe și concretitudine, declanșor și declanșator, rafinor și rafinator, transportor și transportator** etc.). Dintre exemplele care probează varietatea internă a sinonimelor derivate, semnalăm pe **găina, vb. „a se găinața”** (der. regresiv din **găinaț**) și **găinața, vb., id.** (der. progresiv din **găinaț**), **rândunic, s.m. „bărbătuș al rândunicii”** (der. regresiv din **rândunică**) și **rândunel, s.m., id.** (der. prin substituție din **rândunea** și din **rândunică**), **turturic, s.m.** (der. regresiv din **turturică**) și **turturel, s.m., id.** (der. prin substituție din **turturea** și din **turturică**).

II.9. Sinonimele merită a fi privite inclusiv prin prisma caracterului lor simetric din punct de vedere formal (vezi **asimetrie și disimetrie, descrescendo și diminuendo, fanfaronadă și gasconadă** etc.). Necesitatea de simetrie și de completare a “lacunelor” sistemului este evidențiată și prin intervenția analogiei, care facilitează crearea de sinonime prin raportare la cuvinte deja existente: spre exemplu, **crengurea, s.f.**, s-a format de la **crengă**, sub influența perechii sinonimice **ramură/rămurea; imbold, s.n.**, s-a format de la **imboldi**, prin analogie cu **impuls; savonieră, s.f.**, s-a format de la fr. **savon**, după **fructieră, scrumieră, supieră** etc.), iar **săpunieră, s.f.**, de la săpun, după **savonieră**.

III. Discutate, de regulă, în tandem sau în opoziție cu sinonimele, antonimele nu sunt cu nimic mai puțin interesante. Relație semantică stabilită între cuvinte ale căror sensuri, evaluate sincron, sintopic, sinstratic și sinfazic, sunt opuse, antonimia lexicală se caracterizează prin constanță și prin simetria la nivelul sistemului limbii.

III.1. Raportându-ne la împrumuturile antonimice neologice, constatăm că cele mai multe dintre ele au o structură formală, și în limba/limbile de origine, și la nivelul limbii române, echivalentă, rezultat al atracției realizate succesiv între componentele relației:

De asemenea, antonimele neologice au, cel puțin la nivelul limbii române, caracter analizabil:

total (vezi **acauzal și cauzal, acultural și cultural, adinamic și dinamic, anaerob și aerob, afebril și febril** etc.)

sau parțial (vezi **adipsie și polidipsie, anurie și poliurie, asimila și disimila** etc.).

III.2. În interiorul unei perechi antonimice homolexe, relația de opoziție se poate stabili:

a) între un termen radical și unul prefixat, respectiv compus (vezi **abil și inabil, abiotic și biotic, accesibil și inaccesibil, atac și contraatac, agreea și dezagreea, ambiguiza și dezambiguiza, contraproductiv și productiv** etc.);

b) între doi termeni analizabili derivați cu prefixe opuse ca sens (vezi **antebelic și postbelic, antifascist și profascist, antibioză și simbioză, anticlinal și sinclinal, atrage și distrage, subaprecia și supraaprecia, supraponderal și subponderal** etc.);

c) între doi termeni neanalizabili derivați cu prefixe opuse ca sens (vezi **confirma** și **infirma**, **introvertit** și **extravertit**);

d) între doi termeni compuși cu afixoide antonimice (vezi **agorafob** și **claustrofob**, **alocentrism** și **egocentrism**, **alohoton** și **autohton**, **alopat** și **homeopat**, **ariergardă** și **avangardă**, **autocratic** și **democratic**, **centrifug** și **centripet** etc.);

e) între un termen compus și unul "derivat" (vezi **binedispune** și **indispune**, eventual **prostdispune**) etc.

Antonimia se poate stabili, în cazul compuselor din două afixoide, prin raportare la primul morfem din structura termenilor aflați în opoziție (vezi **agorafobie** – **claustrofobie**, **cacofonie** – **eufonie** etc.) sau prin raportare la ultimul morfem (vezi **anglofil** – **anglofob**). Există și cazuri particulare când unui cuvânt, compus savant analizabil, îi corespund două antonime, în funcție de componenta morfematică avută în vedere. Astfel, lui **calorifer**, -ă i se opune, pe de o parte, **calorifug**, -ă, după antonimia dintre sufixoidele -fer și -fug și, pe de altă parte, **frigorifer**, -ă, după antonimia dintre prefixoidele **calori-** și **frigori-**; lui **claustrofobie** i se opun, în egală măsură, **agorafobie** și **claustrofilie**; lui **gerontofilie** i se opun **gerontofobie** și **pedofilie** etc.

III.3. Rădăcina sau radicalul comun este important de semnalat atunci când poate constitui un punct de reper pentru înțelegerea corectă a relației de antonimie (a se vedea dubletele antonimice „tradiționale”

absent și prezent, acredita și discredita, antipatie și simpatie, antum și postum, benefic și malefic, benign și malign, calorific și frigorific, concav și convex, concordie și discordie, concordanță și discordanță, confirma și infirma, confient și difident, confluent și difluent, deferent și indiferent, defula și refula, dificil și facil, disuasiune și persuasiune, diurn și nocturn, divergență și convergență, epilog și prolog, explicit și implicit, flux și reflux, inferior și superior, iuventute și senectute, juvenilia și senilia, junior și senior, infim și suprem, infra și supra, limpid și turbid, major și minor, majuscul și minuscul, matinal și seral, maxim și minim, meliorativ și peiorativ, occident și orient, optimism și pesimism, recto și verso etc.).

Uneori, în ciuda caracterului „paradoxal” al situației, antonimele pot suferi chiar fenomenul confuziei și substituției paronimice (vezi **defula** și **refula**).

III.4. Ca și în cazul sinonimiei, se poate observa caracterul sistematic al creării perechilor antonimice în jurul aceleiași baze lexicale și rolul acestei relații semantice în organizarea vocabularului:

moral vs. amoral și imoral, moralism vs. amoralism și imoralism, moralitate vs. amoralitate și imoralitate; obedient vs. dezobedient și inobedient; ofensiv vs. defensiv și inofensiv, ofensivă vs. contraofensivă și defensivă; sensibil și insensibil, sensibilitate și insensibilitate, sensibiliza și insensibiliza, sensibilizare și insensibilizare, sensibilizat și insensibilizat; simpatic și antipatic, simpatie și antipatie, simpatiza și antipatiza, simpatizare și antipatizare, simpatizat și antipatizat; sincron și diacronic, sincronie și diacronie, sincronicitate și diacronicitate, sincroniza și desincroniza, sincronizare și desincronizare, sincronizat și desincronizat; suffix și prefix, suffixal și prefixal, suffixoid și prefixoid, suffixoidal și prefixoidal; temperant și intemperant, temperanță și intemperanță, tempestiv și intempestiv etc.

III.5. În foarte multe cazuri, un termen neologic are două sau mai multe antonime derivate, la origine, de la aceeași bază, între care se stabilesc relații de sinonimie:

abstract vs. concret, concretețe, concretitate și concretitudine; abstractizant vs. concretizant și concretizator; belicos vs. pacifist și pacific; civilizație vs. primitivitate și primitivism; comprimabil vs. expandabil și expansibil; conformism vs. inconformism și nonconformism; frigorific vs. caloric și calorific; inexactitate vs. exactitate și exactitudine; insensibilitate vs. sentimentalitate și sentimentalism; irelevant vs. edificativ și edificator; liliputan vs. gigantic și gigantesc; logică vs. ilogicitate și ilogism; misandrie vs. misoginie și misoginism; modernitate vs. tradiție și tradiționalism; pasivitate vs. acțiune și activitate; patrician vs. plebeu și plebeian; permanent vs. sezonă și sezonier, tranzient și tranzitoriu; progres vs. regres și regresiv; pudic vs. impudent și impudic; pudoare vs. impudoare și impudență; rapiditate vs. lentitudine și lentoare; real vs. iluzoric și iluzoriu; simplitate vs. fast și fastuozitate; superficialitate vs.

minuție și minuțiozitate, profunzime și profunditate, rigoare și rigurozitate; tradiționalism vs. modernitate și modernism etc.

III.6. Așa cum s-a întâmplat în limbile vechi (greacă și latină), care au transmis procedeul în principalele limbi de cultură și civilizație, crearea unei relații antonimice reprezintă o "necesitate" a limbii care se realizează prin atracție: în română, verbul *externa* este derivat de la *extern*, după modelul analogic împrumutat **intern/interna**; extinde și-a configurat forma după modelul antonimic *întinde*; varianta *extrovertit* s-a creat și a devenit literară, alături de **extravertit**, sub influența antonimului **introvertit**; *finitate* este format din **finit**, prin analogie cu antonimul împrumutat **infinite**; **maculat** își explică existența prin influența împrumutului **imaculat**; **sudic** este format după modelul corespondentului său **nordic**; **supraconștient**, **supraiacent** și **suprateran** s-au format după modelul antonimelor **subconștient**, **subiacent** și **subteran** etc. În ceea ce privește compusele cu **maxi-** și **mini-**, **hiper-** și **mini-**, **mega-** și **micro-**, **mega-** și **nano-**, foarte numeroase în limba contemporană, simpla prezență a unuia (împrumut sau creație internă) presupune, de cele mai multe ori, împrumutarea și/sau crearea celui alt, pentru echilibrarea sistemului etc. [7]

III.7. Derivarea prin substituție de afixe contribuie și ea, prin atracție, la crearea antonimelor. Astfel, augmentativul **băiețoi** își explică forma fonetică prin raportare la diminutivele **băiețel** și **băiețică**, **bucățoi** este derivat de la **bucățică** etc. Prefixul **în-** este înlocuit cu **des-** în mod regulat, după modelul moștenit din latină

(vezi descătușa și [în]cătușa, descâlci și [în]câlci, deschinga și [în]chinga, descreți și [în]creți, descrușișă și [în]crușișă, descuviința și [în]cuviiința, desființa și [în]ființa, desfrăți și [în]frăți, desfunda și [în]funda, deshăimura și [în]hăimura, deshăma și [în]hăma, despacheta și [în]pacheta etc.).

IV. Comparativ cu sinonimia și cu antonimia, paronimia nu reprezintă o modalitate de organizare a vocabularului, iar importanța componentei sale semantice este relativă. În plus, paronimia își definește poziția nu atât prin caracteristicile sale, de cele mai multe ori accidentale, cât mai ales prin efectele resimțite la nivelul lexicului.

"Paronimia este relația variabilă, mergând de la diferență până la echivalență totală sau parțială, între sensurile a două sau mai multe cuvinte care au o formă coasiidentică și care, din această cauză, pot fi confundate" [8].

IV.1. Proveniența a două sau mai multe cuvinte din același etimon (intern sau extern, direct sau indirect), prin diverse modalități (interne, externe sau mixte) reprezintă o sursă importantă de obținere a paronimelor. Paronimele etimologice sunt grupurile de două sau mai multe cuvinte ale căror coasiidentitate formală și corespondența semantică se explică, în diacronie, prin originea comună. Dubletele etimologice paronimice sunt alcătuite din ambele componente moștenite, din unul moștenit și altul împrumutat, din ambele componente moștenite și, în sfârșit, din unul împrumutat și din altul calchiat sau adaptat.

IV.2. Pentru că situația paronimelor etimologice din toate categoriile menționate am prezentat-o, implicit, odată cu sinonimele etimologice, vom da câteva exemple de paronime care nu sunt și sinonime:

frupt și fruct, lingură și lingulă, mădular și medular, vârtute și virtute etc.; acmee și acnee, barcă și barjă, boltă și voltă, ciment și cement, festă și fiestă, glosă și glotă, lacună și lagună, maslă și maslu, tirs și tors etc.; bolero și bolerou, caro și carou, conștientă și conștiință, rever și revers, roletă și ruletă, trening și tricou etc.

Ultimele reprezentau, inițial, doar rezultate ale adaptării etimonului sau etimoanelor externe; cum româna suportă cu greu, simultan, variații formale și semantice ale aceluiași împrumut, vorbitorii au început să le folosească la nivele stilistice diferite și în contexte particulare, transformându-le, treptat, în cuvinte de sine stătătoare, supuse uneori, în mod fatal, unor „îndreptățite” confuzii paronimice. În unele cazuri, confuziile paronimice sunt explicabile prin oscilațiile de încadrare morfologică a unui etimon extern. Aici se încadrează exemple ca

auricul și auriculă, ax și axă, cabriolet și cabrioletă, fascicul și fasciculă, folicul și foliculă, grup și grupă, pendul și pendulă etc.

V. Considerată, pe bună dreptate, cea mai dificilă și mai nuanțată dintre relațiile semantice, omonimia lexicală este relația stabilită între cuvinte care prezintă identitate formală (fonetică și grafică) totală sau parțială și sensuri mai mult sau mai puțin diferite. Dacă omonimele provenite accidental sau derivativ din etimoane diferite nu pun probleme particulare, în schimb, omonimele provenite, pe cale internă sau externă, din același etimon, mai apropiat sau mai îndepărtat, pun în fața cercetătorului lingvist întrebări care privesc lexicologia (etimologia și semantica) și, în egală măsură, lexicografia.

V.1. În primul rând, considerăm omonime totale cuvintele moștenite și împrumutate din același etimon, cu argumentul modalităților diferite de pătrundere în limbă, al etimoanelor directe diferite și al diferențelor cronologice seculare:

arie₁ și arie₂, carte₁ și carte₂, curs₁ și curs₂, fugă₁ și fugă₂, primar₁, -ă și primar₂, -ă, tort₁ și tort₂ etc.

În al doilea rând, credem că specializarea semantică a diferitelor variante morfologice (de gen, număr, caz și determinare) este suficientă pentru a avea certitudinea relației de omonimie parțială între cuvintele vechi, moștenite, ca și între cele împrumutate:

corn₁, coarne, corn₂, cornuri și corn₃, corni, cot₁, coate, cot₂, coturi și cot₃, coți, fapt₁, fapte și fapt₂, fapturi, creier₁, creieri și creier₂, creiere, ochi₁, ochi și ochi₂, ochiuri etc.; acces₁, accese și acces₂, accesuri, buton₁, butoni și buton₂, butonuri, calcul₁, calculi și calcul₂, calcule, cocoș₁, cocoși și cocoș₂, cocoșe, colț₁, colți și colț₂, colțuri, complex₁, complexe și complex₂, complexuri, cristal₁, cristale și cristal₂, cristaluri, ghid₁, ghizi și ghid₂, ghiduri, stimul₁, stimuli și stimul₂, stimuluri, zmeu₁, zmei și zmeu₂, zmeie etc.

V.2. În privința împrumuturilor, pentru evitarea eventualelor confuzii este necesară verificarea statutului de omonime al etimoanelor externe, fapt care contribuie la considerarea lor similară în română: **cataractă₁** și **cataractă₂**, **marchiză₁** și **marchiză₂**, **morgă₁** și **morgă₂** etc. De asemenea, etimologia directă diferită, de regulă de tip paronimic, și etimologia multiplă, în egală măsură paronimică și/sau omonimică, sunt argumente în favoarea relației de omonimie la nivelul limbii-țintă:

bancă₁, s.f. "piesă de mobilier" (din fr. banc, germ. Bank, it. banca) și bancă₂, s.f. "instituție financiară" (din it. banca, fr. banque); bulă₁, s.f. „bășică de aer sau de alt gaz" (din fr. bulle, lat. bulla) și bulă₂, s.f. „sferă, glob" (din fr. boule, lat. bulla); boxer₁, s.m. "chiloși bărbătești" (din engl. boxer /shorts/, boxers) și boxer₂, s.m. "rasă de câine" (din germ. Boxer); magazin₁, s.n. «întreprindere comercială» (din fr. magasin) și magazin₂, s.n. «publicație periodică» (din fr. magazine) etc.

V.3. O atenție particulară trebuie acordată omonimelor rezultate din împrumutarea etimoanelor care fac parte din aceeași familie lexico-etimologică și care au, în consecință, sensuri mai mult sau mai puțin apropiate. Este cazul dubletelor omonimice parțiale de tipul:

incisiv, -ă, adj. (din fr. incisif, -ive) și incisiv, s.m. (din fr. /dent/ incisive), acustic, -ă, adj. (din fr. acoustique₁, adj.) și acustică, s.f. (din fr. acoustique₂, s.f.); alternativ, -ă, adj. (din fr. alternatif, -ive) și alternativă, s.f. (din fr. /par/alternative); central, -ă, adj. (din fr. central, -e, lat. centralis, -e; cf. germ. zentral) și centrală, s.f. (din fr. centrale); diurn, -ă, adj. (din fr. diurne, lat. diurnus, -a) și diurnă, s.f. (din lat. diurna); etic, -ă, adj. (din fr. éthique₁, adj., lat. ethicus, -a) și etică, s.f. (din fr. éthique₂, s.f., lat. ethica); tehnic, -ă, adj. (din lat. technicus, -a, germ. technisch, fr. technique₁, adj.; cf. gr. τεχνικός, -κή) și tehnică, s.f. (din fr. technique₂, s.f., germ. Technik) etc.; cotidian, -ă, adj. (din fr. quotidien, -enne, adj., lat. quotidianus, -a) și cotidian, s.n. (din fr. /journal/quotidien, s.m., lat. quotidianus); cristalin, -ă, adj. (din fr. cristallin₁, -e, adj.) și cristalin, s.n. (din fr. cristallin₂, s.m.); fals, -ă, adj. (din lat. falsus, -a, it. falso, -a) și fals, s.n. (din lat. falsum, it. falso, s.m.); fluid, -ă, adj. (din fr. fluide₁, adj., lat. fluidus, -a) și fluid, s.n. (din fr. fluide₂, s.m., lat. fluidus); material, -ă, adj. (din lat. materialis, -e, germ. materiell, fr. matériel₁, -elle, adj.) și material, s.n. (din fr. matériel₂, s.m., lat. materialis); stupefiant, -ă, adj. (din fr. stupéfiant₁, -e, adj.) și stupefiant, s.n. (din fr. /toxique/stupefiant₂, s.m.) etc.

VI. Din perspectivă lexicografică, este necesară, în primul rând, tratarea corectă a omonimelor etimologice parțiale care sunt, în egală măsură, și paronime etimologice.

Indiferent de tipul dicționarului (istoric sau sincron), adjectivele și substantivele împrumutate din părți de vorbire corespunzătoare aparținând aceleiași familii lexicale existente în limba de origine trebuie să aibă intrări diferite, cu specificarea exactă a etimoanelor directe, eventual a părții de vorbire pe care o reprezintă. Cu atât mai mult, această opțiune este corectă în cazul omonimelor cu etimologie multiplă.

VI.1. Prezența în limbă a omonimelor parțiale obținute prin moștenire și împrumut, pe de o parte, și prin calc lexico-gramatical, pe de altă parte, presupune, în măsura posibilului constant, precizarea modelului extern pentru cuvântul nou creat prin calc, ceea ce ar face mai clare raportul semantic, stilistic și cronologic dintre cele două omonime. În acest sens, modelul oferit de Dicționarul academic coordonat de Sextil Pușcariu ar trebui urmat și completat. Teoretic, o tratare similară trebuie făcută și în cazul conversiunii realizate prin mijloace exclusiv interne. De asemenea, substantivizarea internă prin elipsă ar putea fi argumentată, pentru fiecare sens, prin indicarea termenului regent substituit. Ar mai fi de dorit modificarea indicațiilor etimologice date adjectivelor participiale și substantivelor abstracte obținute din formele de supin ale verbelor. Indicarea relației cvasigenerale de sinonimie dintre derivatele abstracte în **-re** și corespondentele substantivale provenite din supin ar fi de folos pentru înțelegerea mai clară a relației dintre derivare și conversiune. În ceea ce privește substantivele în **-re**, raportarea explicită la un eventual corespondent franțuzesc în **-ion** poate da informații suplimentare privitoare la modul corect de formare a derivatelor și, implicit, al tipului de etimologie. Eventuala indicare, cel puțin la cuvintele moștenite, a dubletului etimologic împrumutat ar fi utilă, dincolo de noutatea informației în sine, pentru ca cititorul să înțeleagă relațiile formale și semantice dintre cele două cuvinte, mai ales dacă între ele se realizează raporturi de paronimie și/sau de sinonimie. În privința creării antonimelor prin atracție sau prin analogie, indicarea modelului cuvântului sau perechii de cuvinte după care s-a derivat un antonim aduce un surplus de înțelegere a fenomenului în sine. Fenomenul de atracție antonimică este o realitate mai ales în crearea de diminutive și de augmentative, unde se înregistrează cele mai multe asemenea perechi (derivate populare sau compuse savante).

VI.2. Aceste deziderate de ordin lexicologic și lexicografic privesc, fără îndoială, realizarea unui dicționar ideal, dar posibil, care să cuprindă toate informațiile privind atestările, sensurile și relațiile dintre ele, frecvența, circulația, etimologia în întreaga ei complexitate, relația cu variantele de diverse feluri și cu normele literare etc. așa cum, spre exemplu, a reușit lingvistica franceză prin marile sale opere lexicografice [9]. Împletirea perspectivei sincronice cu cea diacronică, însă, ar avea cel puțin două scopuri: respectarea unor criterii minimale ale etimologiei științifice și conștientizarea relațiilor care au loc în permanență la nivelul vocabularului și care contribuie, implicit, la contorsiunile și la dinamica lui.

NOTE

- [1] Indicăm aici câteva dintre contribuțiile (relativ) recente despre relațiile semantice: Ciocârlie, Constanța (1998). *Antonimia*. Timișoara: Editura Augusta; Bârlea, Petre Gheorghe (1999). *Contraria latina – contraria romanica. Sistemul antonimelor în limba latină și reflexele sale în limbile romanice*. București: Editura All; Bidu-Vrăncianu, Angela și Forăscu, Narcisa (2005). *Limba română contemporană. Lexicul*. București: Editura Humanitas (Narcisa Forăscu, cap. *Omonimia. Paronimia. Sinonimia. Antonimia*, p. 60-143); Băcilă, Florina-Maria (2007). *Omonimia în limba română – privire monografică*. Timișoara: Excelsior Art; Forăscu, Narcisa (2007). *Sinonimia. Teorie și practică*. București: Editura Universității din București.
- [2] Moroianu, Cristian (2005), *Sinonime etimologice*, în LR, 54, nr. 1-4, p. 73-83; idem (2006), *Împrumuturi sinonimice cu aceeași origine. Sinonimia etimologică*, în vol. "Limba română – aspecte sincronice și diacronice". Actele celui de-al V-lea Colocviu al Catedrei de limba română, 8-9 decembrie 2005, coord. Gabriela Pană Dindelegan, Editura Universității din București, p. 627-634.
- [3] Stanciu, Maria Istrate (2006). *Calcul lingvistic în limba română*. București: Editura Academiei Române, p. 304-308.

- [4] Hristea, Theodor (2006). *Contaminația în raporturile ei cu etimologia populară*, în vol. „Antic și modern. In honorem Luciae Wald”. Coord. Ana Cristina Halichias și Tudor Dinu. București: Humanitas, p. 295-327.
- [5] Un sistem derivativ bine organizat în română este substituția realizată între sufixele diminutive -el, -ea și -ică (căpeșel și căpeșea, cântecel și cântecea, cercevea și cercevică, rândunea și rândunică, turturea și turturică etc.).
- [6] Zafiu, Rodica (2001). *Diversitate stilistică în româna actuală*. București: Editura Universității din București, p. 224-228.
- [7] Moroianu, Cristian (2008). *Antonimia în limba română. Antonimia neologică*, studiu introd. la *Dicționar etimologic de antonime neologice*. București: Editura Universității din București, p. 10-15.
- [8] Groza, Liviu (2004). *Elemente de lexicologie*. București: Humanitas Educațional, p. 72.
- [9] Cităm aici *Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1789-1960)*, 16 vol., publicat sub coordonarea lui Paul Imbs (vol. I - VII) și a lui B. Quemada (vol. VIII - XVI) între 1971 și 1994 la Centre National de la Recherche Scientifique, Institut National de la Langue Française, Nancy și *Le Grand Robert de la Langue Française. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, de Paul Robert. Deuxième édition, entièrement revue et enrichie par Alain Rey, vol. I - IX, Dictionnaires le Robert, Paris, 1992.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Băcilă, Florina-Maria (2007). *Omonimia în limba română – privire monografică*. Timișoara: Excelsior Art.
- Bârlea, Petre Gheorghe (1999). *Contraria latina – contraria romanica. Sistemul antonimelor în limba latină și reflexele sale în limbile romanice*. București: Editura All.
- Bidu-Vrâncianu, Angela și Forăscu, Narcisa (2005). *Limba română contemporană. Lexicul*. București: Editura Humanitas.
- Ciocârlie, Constanța (1998). *Antonimia*. Timișoara: Editura Augusta.
- Forăscu, Narcisa (2007). *Sinonimia. Teorie și practică*. București: Editura Universității din București
- Groza, Liviu (2004). *Elemente de lexicologie*. București: Humanitas Educațional.
- Hristea, Theodor (2006). *Contaminația în raporturile ei cu etimologia populară*, în vol. „Antic și modern. In honorem Luciae Wald”. Coord. Ana Cristina Halichias și Tudor Dinu. București: Humanitas, p. 295-327.
- Imbs, Paul și Quemada, B., coord. (1971-1994). *Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1789-1960)*. Nancy: Centre National de la Recherche Scientifique, Institut National de la Langue Française.
- Moroianu, Cristian (2005). *Sinonime etimologice*, în „Limba română”, 54, nr. 1-4, p. 73-83.
- Moroianu, Cristian (2006). *Împrumuturi sinonimice cu aceeași origine. Sinonimia etimologică*, în vol. „Limba română – aspecte sincronice și diacronice”. Actele celui de-al V-lea Colocviu al Catedrei de limba română, 8-9 decembrie 2005, coord. Gabriela Pană Dindelegan, Editura Universității din București, p. 627-634.
- Moroianu, Cristian (2008). *Antonimia în limba română. Antonimia neologică*, studiu introd. la *Dicționar etimologic de antonime neologice*. București: Editura Universității din București.
- Rey, Alain, coord. (1992). *Le Grand Robert de la Langue Française. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, 9 vol., de Paul Robert. Paris: Dictionnaires le Robert.
- Stanciu, Maria Istrate (2006). *Calcul lingvistic în limba română*. București: Editura Academiei Române.
- Zafiu, Rodica (2001). *Diversitate stilistică în româna actuală*. București: Editura Universității din București.

ABSTRACT

In the Romanian linguistics, the semantic relations (i.e. antonymy, homonymy, paronymy and synonymy) have been approached in detail, especially from synchronic and structural point of view. Through the component, contextual and stylistic analyses, one has observed the definition, the achievement, updating and differentiation conditions, the main types, the relation with the referent, with polysemy and with other related phenomena, the stylistical effects, the relation with the literary language rules, the main sources, etc. In this paper, I intend to approach these semantic relations particularly from an etymological perspective (i.e. origin and formal and semantic evolution), pointing out the attraction and the analogy phenomena, the lexical contamination and the affixal substitution. I shall also investigate the part which the synonymic, antonymic, homonymic and paronymic pairs play, directly or indirectly, in organizing, systemizing and clarifying the modern Romanian lexicon.